

TASAVVUF VE BEKTAŞİLİK ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Belkıs TEMREN*

ÖZET:

Alevi-Bektaşî inanç yolu, tarihî süreç içerisinde dinî, kültürel, sosyal ve edebî açıdan incelenmiş, üzerinde neredeyse sınırsız sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir; fakat her çalışma bir diğerini doğurmuş ve bu çalışmaların her biri, diğerini tamamlayıcı bir fonksiyon üstlenmiştir.

“Tasavvuf ve Bektaşîlik üzerine Bir Değerlendirme” adını taşıyan bu yazıda da Alevilik-Bektaşîlik ile tasavvuf ve küreselleşen dünya arasındaki ilişkiye değinilmiş; bunun yanı sıra tasavvufun ortaya çıkışına, vahdet-i vücud anlayışına ve mistisizm ile tasavvuf anlayışı arasındaki ilişkiye mukayeseli olarak değinilmiştir. Bu yazıda dikkat çeken bir diğer husus da Bektaşîliğin bir nevi Türk tasavvufu olduğu yönündeki görüştür.

Anahtar Kelimeler: Alevi-Bektaşîlik, Tasavvuf, Küresel Dünya.

ABSTRACT:

Alevism and Bektashism has been examined in religious, cultural, social and literary aspects in historical period and there have been endless researchs on this belief; however, each research has contributed to the following and they all complete each other.

In ‘An Evaluation on Sufism and Alevism’ there has been an evaluation about the relationship among Alevism – Bektashism with Sufism and progressing world. Moreover, there have been another important point such as how sufism occurred, vahdet-i vücud understanding and mistisizm. Sufism and mistisizm has been compared in this writing. Another important fact in this writing is the belief which claims that Bektashism is Turkish Sufism.

Key Words: Alevism-Bektashism, Sufism, Progressing world.

Modern çağ teknolojisi, **bilişim devrimini** oluşturmuş ve değişen maddi kültür öğeleri hızla sosyal ve kültürel hayattaki değişiklikleri tetiklemiştir. Çağımızın ve bilişim devriminin en önemli kavramı “**iletişim**” dir. İletişim olanaklarının ve tekniklerinin büyük bir hızla artış göstermesi sonucu **kültürlerarası temas** da sıklaşmıştır. Dünya giderek küçülmüştür. Sıklaşan iletişim ve etkileşim, oldukça kapalı yaşayan toplumların dahi farklı kültürlerle temas eder hâle gelmesine yol açmıştır. Yeni teknoloji bir yandan internet erişimi gibi bilgiye ulaşımı ve bilginin paylaşımını kolaylaştırıcı olanakları insanlığın hizmetine sunarken; diğer yandan da, örneğin silah sanayiindeki gelişmeler, biyolojik, nükleer silahlardaki çeşitlemeler, enerji talebinin artması ve kaynakların hızla tüketilmesi gibi insanlığı tehdit eden gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla; bilimin ilerlemesi, yeni çağın bilimsel malzemesinin kimlerce, nasıl ve ne amaçla kullanılacağına bağlı olarak insanlığa olumlu veya olumsuz yönde hizmet edebilecektir. Karar mekanizmasının başındaki insanlara büyük bir sorumluluk düşmektedir.

Gelinen noktada, dünyamızı tehdit eden bir olasılıktan söz edilmektedir. **Hungtinton**’un tezi olarak tanınan bu olasılıkta, dünyamız batı ve doğu eksenli ve eksenlerin temeline din ve inanç farklılaşmasının oturduğu, iki kutuplu bir oluşuma hızla yönelmekte ve “**medeniyetler çatışması**” yaşamaya doğru gitmektedir. Bu olasılıkta, çatışma ortamı kaçınılmaz görülmekte ve çağın teknolojisinin nimetleri çatışmada üstünlük kazanmak, güçlünün güçsüzü ezmesi amacıyla kullanılması anlamını taşımaktadır. Bir anlamda, içinde zorlama unsurları taşıyan bir kültür değişmesi süreciyle karşı karşıya kalmak söz konusudur. Bu durumda karşıt değerlerin direnç gösterebilmek üzere birleşmesi sonucu yine Hungtinton’un tezinin doğrulanması olasıdır. Kültürel etnosantrizmin (kültürbencilik)¹ etkisi sonucu,

* Prof. Dr. Emekli Öğretim Üyesi.

¹ **Etnosantrizm:** Kimi halkların kendilerini “insan”, başka halkları da “barbar” olarak nitelermeleri...

birbirini büyük ölçüde reddeden ve çatışan değerlere sahip bir huzursuzluk dünyaya hâkim olabilecektir.

Yeni teknolojinin sunduğu iletişim olanaklarından yararlanmaktan vazgeçilemeyeceğine göre, küreselleşme süreci de geri alınamaz, kaçınılamaz bir süreçtir. Şu hâlde, yeni teknolojinin dizginlerini elinde tutan, ekonomik açıdan güçlü kültürün, dünyanın barış içinde yol almasında sorumluluğu büyüktür. Hungtinton'un sunduğu gibi olumsuz ve çatışma içeren senaryoları üretebilir ve yönetebilirler veya barışçı senaryolar oluşturmak ve yönetmek üzere gayret edebilirler; ancak, kültürbenciliğin doruğa çıktığı, öteki kültürün horlandığı, ekonomik sömürünün çığmılaştığı, çifte standart uygulamaların kol gezdiği bir ortamı yaratarak bu sorumluluk adil bir şekilde yerine getirilemez.

Bugün iletişimin bu denli yoğun olduğu bir ortamda, özellikle kültürel temasların sıklığında **toplum mühendisliği** diyebileceğimiz bilimsel yaklaşımın önemi giderek farkedilmektedir. Toplum mühendisliği konusu en çok **sosyal, kültürel antropologların** alanıdır; çünkü bir toplumu yönetmek, yönlendirmek istiyorsanız, o toplumu ve o toplumun temas hâlinde olduğu toplumların kültürlerini² bütün açılarıyla çok iyi tanımanız gerekir. Bu görev de en başta sosyo-kültürel antropologlara düşer. Başkasını (farklı kültürleri) tanımak, hele anlamak, bazen kendi kültürünü bile tanıyamamış olanlar için son derece zor olmaktadır. Buna bir de, toplumların kendi kültürlerini yüceltmeleri, diğerlerinden üstün görmeleri (etnosantrizm) olgusu eklenince bu sürecin ne denli sancılı olacağını anlamak hiç de zor değildir.

Küreselleşmenin dizginleri³ şu sırada teknolojinin üreticileri ve sahipleri durumunda olan “**batı kültürü**”nün elinde görünmektedir. Batı kültürü, kendisini her ne kadar farklılıklara açık olarak gösterme çabasında olsa da, egemen ve başat inanç kültürü açısından bir **Hıristiyan** kültürüdür. Etnosantrik bakış açısıyla “**öteki**” konumuna da, **İslam** kültürünü oturtmaktadır.

Dünya barışı için, küreselleşme sürecinin uzlaşmacı, hümanist bir bakış açısıyla mı yönlendirileceği, yoksa egemen kültürün kendi kısa vadeli menfaati uğruna dünya barışının feda mı edileceği ve etnosantrik bir anlayışla mı konunun ele alınacağı şu sırada tartışmanın odağındaki konudur.

Farklı kültürlerin temasları söz konusu olduğunda amaç uzlaşma ise, bunlardaki benzerlikleri aramakla yola çıkmak gerekir. Her iki toplumda var olan ve az çok benzeşebilen unsurlar, toplumlar arası bağları meydana getirir, uzlaşma zemini

² **Kültür** kavramının tanımı bilimsel olarak ele alındığında, kısaca “doğanın ürettikleri dışında kalan, insan üretimi her şey” olarak ele alınır. Sedat Veis Örnek’in açıklayıcı tanımında ise şöyle yer alır: “Bir halkın ya da bir toplumun maddi ve manevi alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü: yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel ihtiyaçların elde edilmesi için kullanılan her türlü araç-gereç, uygulanan teknik; fikirler, bilgiler, inançlar; geleneksel, dinsel, toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum ve davranış biçimleri; yaşama tarzı.”

³ Şunu belirtmek isterim ki, küreselleşmenin dizginleri başlangıçta elde tutulabilse bile, bu olgu bir süre sonra kendi dinamiği içinde hareket etmeye başlamakta ve dizginlerini tutmak veya dizginlemek de sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. İşte bu nedenle bazen bir kültürde oluşturulan ve o sırada kendi menfaatlerine hizmet ettiği düşünülen oluşum, sonradan dönüp kendi oluşturucusuna tehdit hâline gelebilmektedir. Batı kültürünün bugün karşı karşıya olduğu “korku kültürü” böyle bir sonucu işaret etmektedir.

hazırlar; ancak, amaç çatışma yaratmak ise, o zaman aranan ve ortaya dökülenler, temas hâline geçen toplumların farklılıklarını, benzemez noktalarını bulup çıkarmak olur.⁴

Tasavvuf düşüncesi de İslam tarihi içinde, İslam öğretisinin farklı kültürlerle tanışması sürecinde, bir uzlaşma süreci gereksinmesi ile ortaya çıkmıştır. Bu nedenle tasavvuf ve küreselleşme olgularının irdelenmesi; din ve inançlar arasındaki barış ve uzlaşma sürecine İslam dünyasının olası katkısını vurgulaması açısından büyük önem taşımaktadır.

Tasavvuf anlayışının İslam dünyasına sunduğu uzlaşmacı katkısı, benzer mistik anlayışların Hıristiyan dünyasında da bulunması nedeniyle iki farklı kültür arasında, ortak kültür değerlerinin buluşması olasılığını kuvvetlendirebilir.

İslam anlayışında “tasavvuf” ile bilinen yaklaşım, batı düşünce tarihinde “**mistisizm**” olarak karşılık bulur. Bu kelimenin Eleusinian mister(sır, gizli hikmet)lerle ilgilenme sonunda ortaya çıktığı öne sürülür (Sunar; tarihsiz: 1). Misterlerin rolü, insana eşyanın içine ait bilgiyi(batını); yani ilahi bilgiyi kazandırmak ve insanı yeniden ezeliyete kavuşturmaktır. Bu nedenle mistiğin objesi zamana ait dünyadan, zaman dışı dünyaya, ezeliyete geçmek, kısaca, Allah’ı doğrudan doğruya kavramak ve O’na kavuşmaktır. Bu amaçla kullandıkları metod da “sülük merasimleri” idi. Salık, bu misterler ve bunlarla ilgili merasimler yolu ile “kutsal mahrek” olarak bilinen “Zekâ”ya kavuşmuş sayılırdı. Bundan ötürü de bu misterleri yoldaş olmayanlara söylemek kesinlikle yasaktı. Mistisizme kaynak olan “Mysterion” kelimesi de, Grekçe “dilsiz olmak, dudakları ve gözleri kapamak” anlamlarını taşıyan “Mu-O” fiilinden gelmekteydi (Sunar; tarihsiz: 1).

Kısaca özetlemek gerekirse, İslam dünyasında tasavvuf olarak varlık bulan yaklaşım ile Batı dünyasında Mistisizm olarak kabul gören yaklaşım arayış ve amaç açısından belirli ölçüde benzerlik göstermektedir. Batı ve doğu düşünce tarihinin benzer oluşumları olarak günümüze dek gelmiştir. Her ikisinin de evrim çizgisinde önemli mihenk taşlarından biri, yine bir doğu-batı kültürleri sentezi olan, “Yeni Eflatuncu” görüş olmuştur.

“**Tasavvuf anlayışı**” ile “**küreselleşme olgusu**” arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için, öncelikle, kitaplara sığmayan tasavvuf tanımını, kelimelere sığdırarak özetle sunmaya çalışacağım. Klasikleşmiş ve sözlüklere girmiş şekliyle tasavvuf: Tanrı’nın niteliğini ve kâinatın oluşumunu, varlık birliği (vahdeti vucut) anlayışıyla açıklayan dinî ve felsefi bir akımdır. Tasavvufta ana fikir, kâinatta ancak bir tek vücudun bulunduğuna inanmak ve başka varlıkları, o vücudun tecellilerinden ibaret görmektir(Meydan Larousse; c.11:tasavvuf mad.). Bazı araştırmacılara göre tasavvuf: İslam dininin özüdür ve ruhudur. Zahiri ilimler İslam’ın bedeni, batını ilimler anlamına gelen tasavvuf ise ruhudur(Kara; 1980: 19). Bedensiz ruh, ruhsuz beden düşünülemediği için tasavvuf ve İslam da birbirleri için vazgeçilmez görülmüşlerdir.

---

⁴ Örneğin Avrupa Birliği kurulma kararını takiben tüm aday ülkelerde sosyal antropolojik çalışmalar yapılarak toplumlardaki mevcut ortak kültür öğelerini bulup tespit etmişlerdir. Bunların bağlayıcı özelliklerinden yararlanmışlardır; ancak, konu Türkiye gibi ülkeler olunca (niyetleri almak olmasa gerek ki) toplumlardaki farklılıkları sürekli aramış ve onları gündem maddelerine taşımışlardır.

Tasavvuf konusunda yapılmış olan çeşitli çalışmalar ve yorumları değerlendirerek, varabileceğimiz çıkarımlar göz önüne alınırsa, ön plana çıkan özellikleriyle tasavvuf şu vurgulamalarla anlatılır: Tasavvuf, içsel, bîatî bir yoldur; Allah'tan gayri herşeyden soyunmak, "Tanrı"sal ahlakla ahlaklanmak, yeryüzünde Tanrı halifesi olarak dolaşabilmek için izlenecek yoldur; Hakk'a giden deruni bir yoldur; **Hakk ile Hak olmak** yolunda ilerlemek için izlenen, önerilen yoldur; peygamberce yaşama sanatıdır; bireysel çaba gerektirir; kişinin, kişiliğinden "**kötülük ve kötülüğe ilişkin her şeyi temizlemesi**" çabasıdır.

İslam dünyasının temel kavramlarından biri "**şeriat**"tır. Şeriat dinsel kurullarla birlikte **hukuksal** kurulları da içerir. Her hukuk sistemi gibi **katıdır**. Oysa bir din doğduğu coğrafyanın, yani içine doğduğu kültürün dışına taşmaya başlayınca, farklı kültürlerle temas hâline gelir. Bu temas durumunda ise, katı kurullar içerdiği takdirde rahat ve barışçı bir kabul görmeyebilir. Ya baskıyla kabul ettirilir ya da tepkiyle karşılaşılır. Oysa katı bir yaklaşım yerine, temasa geçilen kültürün değerlerine de nefes alacak imkân verilirse, o zaman bir uzlaşma zemini açılır, **kültürel bir alış veriş süreci içine girilir ve yeni bir oluşum ortaya çıkar**. İşte İslam dininin farklı kültürler arasında yaşayabilmesi böyle bir gereksinmeyi ortaya koymuş ve tasavvuf anlayışının oluşumuna neden olmuştur. Tanrı eğer herkesin, her kültürün Tanrısı'ysa; "**hakikat**" birdir, "**Hakk ile Hak olunca**" farklar önemsizleşir. Bu anlayış, farklı kültürlerin eğilimlerine, bakış açılarına nefes alma şansı tanımış ve aynı hakikate doğru yol alan farklı farklı yolların hoşgörüle karşılanmasını sağlamıştır. **Bir uzlaşma gereksinmesinin sonucudur tasavvuf.**

Tasavvuf felsefesinde insan, Tanrı'yı yeryüzüne indirendir; çünkü, bilinmek isteyen Tanrı, ancak **sıfatların tümünü cem eden "cami" sıfatını temsil durumunda olan insan aracılığıyla bilinebilir**. Elbetteki bu insan "**kendini bilen**" insandır. Yeryüzünde "Tanrı Halifesi"dir. Tanrısal sıfatlarla donanmış olan bu insan, "**Kâmil İnsan**"dır, "Yetkin İnsan"dır. Kâmil insan, içkin ve aşkının buluşma sınırından yani "**hatt-ı istivasından**" hem tanrısal alana (yani aşkın alana) bakabilen, hem de dünyayı ve evreni izleyebilen kişidir. Bu özel "hâl" onun **marifetidir**. Bu yüzden ona, "**Hâl Ehlî**" denir. Bu özel hâlde iken, "**an-ı daim**"den bakar kâinata. Hakk ile Hak olma hâliyle. Dolayısıyla onun bakışında var oluş ve var olmuş birleşmiştir. Var oluş aşkınlıktır. "Ol" emrinin her daim var oluşudur. Her an her şey için geçerlidir. Var olmuş (içkinlik) ise, insan için geçerlidir; ama var oluşun (aşkınlık) içinde her zaman mevcuttur. İşte böyle bir noktadan bakan ve İslam Tasavvuf anlayışının doruğunda oturan, "Vahdet-i Vucut" anlayışının Pir'i kabul edilen İbni Arabî'nin de içkinlik ve aşkınlık konusundaki görüşünü Afîfi şöyle nakleder:

"Allah, işiten, gören veya elleri olan her şeyde içkindir. (Futuhhat; II: 467-468). O, işiten ve gören her varlıkta işitir ve görür. Bu O'nun içkinliğini (teşbih) meydana getirir. Öte yandan, O'nun zatı işiten ve gören bir varlığa veya varlıklar gurubuna münhasır olmayıp, bu türden bütün varlıklarda ve her ne şekilde olursa olsun bütün varlıklarda tezhür eder. Bu anlamda Allah aşkındır; çünkü O, her türlü sınırlama ve taşahhusun ötesindedir. ...O'nun eller, ayaklar vb. gibi sınırlı suretlerde tezhürü O'nun teşbihini; fakat alsında böylesine sınırlamaların üstünde oluşu ise, O'nun tenzihini meydana getirir."(Afîfi; 1996: 35).

Böylece **tasavvuf** anlayışında “**tanrı – insan**” ilişkisinde, bilinmek isteyen Tanrı teşbihle, insanda sıfatlarıyla zuhur ederek kendini bilen kâmil insan için içkindir ancak; Kâmil insan, Tanrı’yı tanımlama gibi bir çabayı O’na sınır ve kayıt koymak anlamına geleceği için tenzih ederek, asla cüret etmez.

“Bizler Kendimiz, Allah’ı tanımlamak için kullandığımız sıfatların kendiyiz; bizim varlığımız, O’nun varlığının nesnelleşmesinden başka şey değil. Bizim varolabilmemiz için Allah gerekli, biz de O’nun Kendine tezahür edebilmesi için O’na gerekliyiz.”(Afifi; 1996: 232).

Dolayısıyla var oluş çemberinin bilinmekliğinde; insan Tanrı’ya, Tanrı da insana gereksinme duyar. Zaten tasavvuf felsefesine göre Tanrı, “**bilinmek istediği**” için insanı ve evreni oluşturmuştur. **Tohum** (çekirdek) ve **ağaç** benzetmesi gibi. Tohumda ağaç vardır, bütün DNA yapısıyla mevcuttur; uygun ortam ve koşulda gelişir. Ağaçta da (tohum) vardır. Sonunda tohuma döner. Uygun ortam ve koşulda tohumun özünden ağaç yeniden zuhur eder. Cevher ile araz “**ehadiyet-i cem**” olarak bütünlükte ele alınır. Her varlığı kendinde toplar. **Var olan mevcudat, var oluşun bir yansımasıdır**; ancak, burada çok önemli bir nokta bulunmaktadır. O da, “**bütün, parçaların tümünden daha fazla bir şeydir**”, dolayısıyla var olan mevcudat her ne kadar bütünün parçalarını meydana getirirse ve “içkinlik alanını” oluştursa da, bütünün bütünselliği, tüm bu parçaların birliğinden de başka bir şey ifade etmektedir. İşte bu da Tanrısal alan olarak tanımlanan, “aşkınlık” alanını meydana getirir. Aşkınlık, içkinlikte yansır. **Marifet, aşkınlığı yansıtabilecek içkinliğe ulaşabilmektir**; yani, **insan-ı kâmile**. Böylece “sana şah damarından daha yakınım” sözüyle anlatılmak istenilene ulaşılabilir.

Cami’nin dizeleriyle:

Kâh meysin, kâh kadeh

Kâh tahılsın, kâh tuzak,

Dünya levhasında Sen’in isminden başka harf yok.

Böyleyken, Sen’i hangi isimle çağırırım biz? Şeklinde sorduğu gibi...

Tasavvuf anlayışı ışığından bakarsak, mademki varlık tektir, her dem varolan “O”nun yansımalarından ibarettir. Varlık, vahdeti, **hakikati** simgelerken; O’nun tecellilerini simgeleyen “görünüş âlemi”, veya “kesret âlemi” de bize tanıdık olanı yani, **küresel dünyayı** simgeler. Burada insanoğlunun birbiriyle olan iletişim ve etkileşimi arttıkça, yani küreselleşme sürecinde, mesafeler küçülür; insan insana, can cana temaslar artar. Her canda, her insanda yansıyan aynı özdür. İşte bunun farkına varan insan (kâmil insan), “**öteki**”nin kim olduğunu düşünebilir ki? **Sende O varsa, neden ötekinde olmasın ki?** Her yaratılmışta O’nu gören kişi, ötekini nasıl hor veya eksik görebilir ki? Tasavvuf anlayışının insanlığa sunduğu hoşgörü ve uzlaşma “kâmil insan” yetiştirmekte ve kâmil insanın gözüyle farklı kültürlerle bakışı sağlamakta yatmaktadır.

Anadolu ve Türk Tasavvuf Okulu Bektaşilik

Anadolu yüzyıllar boyunca süren göçlerle farklı kültürleri defalarca harmanlamış topraklardan biridir. Bu toprakların Türkleşmesinde Türkmen boylarının ve Selçukluların payı büyüktü. Selçukluların hassa ordularında yer alan Türklerin çoğunluğu Oğuz olmayan Karluk, Kıpçık gibi diğer Türk boylarına mensuptu.

Bunlara “**Memlukler**”, yani “**Kullar**” denilmekteydi(Sümer; 1972: 109). Akıncı Türkmen boyları ise Selçuklu hükümdarları tarafından uç beyliklerine gönderilirdi. Selçuklu hükümdarı için de akınlar hâlinde gelen Türkmen boylarıyla başatmenin akıllıca yollarından biriydi bu. Sınır boyundaki Türkmenlere “**uç Türkmeni**” denilirdi. Bunlar gösterdikleri faaliyetler ile o kadar büyük bir şöhrete sahip olmuşlardı ki, Faruk Sümer, “müslim ve gayrimüslim bütün eserlerde onlardan bahsedilir.” der ve ekler: “Hatta eski müelliflerden bazıları uç (sınır) kelimesini onların adları sanmıştır”(Sümer; 1970: 4). Göçlerle gelenler yalnızca Türk göçebe toplulukları değildi; bunun yanısıra, yarı göçebe ve yerleşik, köylü-şehirli Türkler de gelmekteydi. Ayrıca, beraberlerinde **şeyhlerini ve dervişlerini** de getirmektedirler. Müslüman olan bu grup İslami özelliklerin yanısıra baskın olarak **Türk töresinin özelliklerini de taşımaktaydı**. Faruk Sümer onlar için, “**eski Türk dinî inançlarını kuvvetle taşıyorlardı**” demektedir(Sümer; 1972:111).

Horasan yöresinde toplanan ve sonraları okullaşarak tarihe “**Horasan Okulu**” olarak geçen tasavvuf akımı, **Ahmet Yesevi** tarafından teşkilatlandırılmıştı. Bu okulda eğitim Türkçe yapılı; kadın – erkek, aralarında kaç-göç olmaksızın beraberce eğitim görürlerdi. Burada yetişen dervişler daha sonra hizmet için Anadolu’ya ve bir kısmı da Balkanlar’a dağıldı. Genel kaniya göre, Horasan Erenleri Pirleri’nin şu sözlerle hareket etmişlerdi: “... **Şu ata bin, batıya doğru git, atın durduğu yerde in ve hemen hizmete başla**”(Kara; 1980: 147). Böylece Horasan Okulu’ndan yetişmiş olan tasavvuf ehlinin de Anadolu’ya akın ettiği söylenebilir. Yukarıdaki cümle, “ata binip atın durduğu yerde hemen hizmete başlamak” düstur hâline gelmiş hizmet anlayışının ifadesidir. Sembolik bir ifadedir. Bu anlayış içindeki dervişler çeşitli zamanlarda Anadolu’nun ve Balkanların çeşitli yörelerine gitmiş ve halkın gereksinmesi doğrultusunda hizmete başlamıştır. Bunlardan biri ve belki de başardıkları açısından en önemlisi de **Hacı Bektaş Veli**’dir.

Anadolu’daki tabloya baktığımızda, Türklerden oluşan nüfusun hızla çoğaldığını görmekteyiz. İrene Melikoff, Anadolu’daki halk arasında; Müslüman olmuş, kentleşmiş Türklerin “Müslüman” olarak tanındığı ve yarı göçebe, gayri müslim veya yeterince İslamlaşmamış Türklerin ise; “Türk” olarak tanındığı düşüncesindedir(Melikoff; 1993: 103). Bu Türk halkı eski geleneklerini yaşayabilmek istiyordu ve yaşıyordu da. Faruk Sümer onların kılık - kıyafetine ilişkin şu bilgiyi vermektedir: “14. yüzyılın ikinci yarısında ve 15. yüzyılın başlarında, Türkiye Türklerinin kıyafetleri, umumiyetle Orta Asya Türklerinin aynı idi; ayaklarında – kadınlar da dâhil olmak üzere- kırmızı çizmeler ve başlarında da **kızıl börk** vardı. Ozanlar 14. yüzyılda olduğu gibi, bu yüzyılda da ellerinde kopuzlar ile her tarafta dolaşıyorlar ve Dede Korkut destanlarını söylüyorlardı”(Sümer; 1972: 167).

Carl Brockelmann, Osmanlılar’ın dinî yaşantısında diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi **dervişliğin** etkin olduğu görüşündedir. Brockelmann’a göre İslam’da hukuk, kaynağını Kur’an ve hadislerden almaktadır. Dinî hukukun “İslamiyet’in ilk asırlarında yaşamış olan fıkıhçıların yapmış oldukları şekilde yeni meselelere uydurmağa cüret edilemeyecek kadar donup katılmış” olması nedeniyle Osmanlı’da sultanlar tarafından kanunların geliştirilmesi gerekmiştir(Brockelmann; 1992: 218-220). Böylece ilk **laik kanunlar** Sultan Orhan’ın kardeşi Alaaddin’e atfedilmektedir

Bu arada 13. yüzyıla dek Anadolu’ya göçler hızla devam eder; ancak 14. yüzyıldan itibaren bu sefer, Anadolu’dan İran’a doğru göçler ağırlık kazanır. Kara

Koyunlular, Ak Koyunlular ve Safevilerin faaliyetleri sonucunda Anadolu'dan İran topraklarına pek çok Türk göç eder. 16. yüzyıldan itibaren Batı İran, Rumeli gibi, nüfus dağılımı bakımından Anadolu'nun bir uzantısı hâlini alır. Böylece; Orta, Güney ve Doğu Anadolu'daki Türk oymaklarının kollarını, söz konusu süreçten itibaren İran'da görmekteyiz. Faruk Sümer bugün Kuzey Azerbeycan'da ve İran'ın Güney Azerbeycan ile diğer bazı eyaletlerinde yaşayan Türk unsurunun büyük bir kısmını, Anadolu'dan gelmiş bu köylü ve göçebe oymakların teşkil ettiğini bildirir(Sümer; 1972: 156). Yakın zamanda, İran'da İslam devriminden sonra, burada yaşayan pek çok Türk, tekrar Türkiye'ye göç etmiştir.

Anadolu'ya göç eden Türk kavimleri söz konusu olduğunda, bunların İslam kültürüyle tanışıp, kültürel etkileşime girmeleri sonucunda Anadolu'da “**Türk Tasavvufu**” diyebileceğimiz ve **Hacı Bektaş Veli** adına kurulan **Bektaşilik** ile somutlaşan yeni bir kültürel oluşum söz konusudur. Bu dönemin belirgin özelliği, İslam tasavvufundaki “Hak ile Hak olmak” aşamasını, halka hizmet etmekle bütünleştirerek “Hak'tan halka” sunmasıdır. Horasan'da başlayan oluşum Anadolu'da gelişmiş, Anadolu'da sahipsiz kalmış Türkmenlere yol gösterme hizmetini de üstlenen Hacı Bektaş Veli çevresinde, Türk töresi ve Türk diliyle bezenerek şekillenmiş ve sonraları **Bektaşilik** adı verilen tasavvuf **okulu** kurulmuştur. Bir Bektaşî nefesi bu oluşumu şöyle açıklar(Koca; 1985: 40-41):

Türksün, Türk'e dimağsın,
Hacı Bektaş Veli.
Gönüllerde çerağsın,
Hacı Bektaş Veli.

İrfanın oldu bade,
Türk'e oldun irade
Yetişirsin imdada
Hacı Bektaş-ı Veli

Türk ulusunu derdin,
Millî bir devlet verdin
Dilim, dinim Türk derdin,
Hacı Bektaş-ı Veli.

Yolun gayet uludur,
Naz ehlinin yoludur
Yurdun Anadolu'dur,
Hacı Bektaş-ı Veli

Hü... dedin Türk yürüdü
Arap, Acem eridi,
Nutkun Yeniçeriydi,
Hacı Bektaş-ı Veli

Yıktın cehlin tahtını,
Taassubun lahdını.
Açtın Türk'ün bahtını,
Hacı Bektaş-ı Veli

Elin yeşil, yüzün ak,
Lekesizsin süttten pak
Turgut Baba son durak,
Hacı Bektaş-ı Veli

Sonuçta diyebiliriz ki; tasavvuf Anadolu'ya Türklerle beraber giren bir düşünce sistemidir ve tasavvuf, Türk kültürünün Orta Asya'dan gelen kültürel değerlerini korumada birinci derecede rol oynamıştır. **Medreseler**; Bağdat ve Kahire'den **Ortodoks İslam**ın baskısını alıp getirirken, **tasavvuf**; Anadolu ve Rumeli Türkü'nün tarihî değerlerini korumasına, kültürünü yaşamasına olanak tanımıştır. Farklı bir kültürün (Türk kültürünün) İslam kültürüyle harmanlanmasından doğmuş ve kendine özgü barışçı, hümanist bir yoruma ulaşmıştır. Bugün bu kültürü **Alevi-Bektaşî** kültürü olarak tanıyoruz. “Bektaşîlik Okulu” oluşum döneminde dergâhlarda faaliyet gösteren bir “tarikat” olarak teşkilatlanmıştır. Bunun nedeni, söz konusu dönemde iki türlü eğitim müessesesinin bulunmasıdır. Bunlardan biri medreseler, diğeri ise dergâhlardır. Kuruluş dönemlerinde dergâhlar-tarikatlar, zamanının başlıca eğitim konusu olan dinî eğitim de dâhil olmak üzere bazı meslek becerileri öğreten ve sosyal faaliyetlere yer veren merkezler şeklinde toplumsal bir gereksinmeye yanıt olarak oluşmuştur; ancak, yönetsel açıdan tarikatlerin çoğu “şeyhe itaat” ile çalıştığından, zaman içinde istismara ve yozlaşmalara açık hâle gelmiş ve sonuçta kapatılmak zorunda kalmıştır. Bektaşîlik daha o zamanlarda bile, diğer tarikatlerden farklılaşan bir özellik gösterir. Bir “itaat kültürü” ürünü değildir. Değiştirilemez nitelikteki “yol kuralları”nın öncelikli maddeleri arasında, ilk olarak “akılcı olmak” gelir; yani düşünen, irdeleyen insan ister. Körü körüne itaat eden insanı bünyesine kabul etmek istemez. Akıl ile yol almak önemlidir. Kişi kendini geliştirmelidir. “Kabını genişletmelidir”. Her an kendini daha iyiye götürmek için bir eğitsel çaba içinde olmalıdır. Araştırmacı olmalıdır. “Ara, bul” der Hacı Bektaş Veli. Falancaya veya bana itaat et demez. Yola katılana da kabul töreninde yapılan nasihat, “seni senden aldık, sana teslim ettik” şeklindedir. Ondaki beklenen, kazanımlarıyla oluşturduğu olgun ve yetkin kişilikle, halka hizmet sunmasıdır. Kendi aklını kullanarak, eylemlerinin sorumluluğunu taşıması beklenir. Dolayısıyla yine yol kurallarının önemli bir maddesi olarak önceliği “yol kurallarına bağlılığa” vermiştir, mürşide değil. Bu yüzden de mürşidlik (eğitmenlik) makamı soy gütmeye değil, yetkinlik ilkesine göre düzenlenmiştir. Böylece bağnazlıktan, itaat kültüründen ve yozlaşma tehlikesinden büyük ölçüde korunmuştur.⁵ İlkelerinin Cumhuriyet'in ilkeleriyle tamamen uyumlu olduğu ve özledikleri yaşam tarzının “laik, demokratik, hukuk devleti” olması gerekçesiyle de Cumhuriyet'in kurulmasına madden ve manen destek vermişlerdir. Bugün Bektaşîlik geleneksel sistemini kültürel bir miras olarak sürdürmekte, bir inanç ve düşünce okulu olarak “erdemli, kâmil insan” olmak isteyenlere yol gösterici olmaya devam etmektedir. Tarih boyunca bir öğreti olarak karşımıza çıkan Bektaşîlik; hangi inanç kökeninden, etnik yapıdan, cinsten olursa olsun herkese açık olmuştur. Bu nedenle evrensel açılım göstermiştir; ancak, zaman içinde karşılaştığı çeşitli sorunlar nedeniyle (II. Mahmut döneminde uğradıkları kıyım sonrası Bektaşî dergâhlarına Nakşî şeyhlerinin atanması, Bektaşîlerin kimliklerini gizlemek zorunda kalmaları, hatta kimliklerinin unutturulması gibi sorunlar) Bektaşî nüfusu son derece azalmıştır; ancak, bu kültürde yetişmiş insanların torunları şu

⁵ Şunu belirtmek gerekir ki, burada söz konusu edilen Bektaşîliktir, Bektaşîler değil. Yani öğretidir, yolun kendisidir. Yola bağlı olanlar, yani Bektaşîler söz konusu olduğunda durum onların yol kurallarına bağlılıkları ile doğru orantılıdır.

sırada Bektaşî kimliğiyle yaşamasalar da, hatta kendilerini sunni olarak tanımlasalar da, hâlâ dinledikleri ninnilerde bile Bektaşîlerin yatma duası, bu kişilerin kulaklarını doldurmaktadır. “Bektaşîliğin Coğrafi Dağılımı” adlı eserinde Von Hasluck; Bektaşîliğin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış pek çok dergâhı olduğunu göstermektedir. Bektaşî nüfusunun bugün neredeyse tamamen eridiğini, kalanların bu kültürü sembolik düzeyde yaşatma çabasında olduklarını görmekteyiz; ancak, eski Bektaşî torunları bugün her ne kadar sunni olarak tanınsalar bile; yaşam tarzları, hayat görüşleri olarak kendilerini Bektaşî-Alevî gelenek ve göreneklerine, Ortodoks İslam anlayışından çok daha yakın hissetmektedirler. Günümüze öğretiyi taşıyan Bektaşîlik ile yaşam tarzını ve hayat görüşünü taşımış olan Alevîlik, duyulan gereksinim üzerine el ele vererek “Alevî-Bektaşî” kavramı altında kendilerini tanımlamaktadırlar.

Dünya barışı için küreselleşme sürecinin uzlaşmacı, hümanist bir bakış açısıyla mı yönlendirileceği; yoksa egemen kültürün kendi kısa vadeli menfaati uğruna dünya barışının feda mı edileceği, etnosantrik bir anlayışla mı konunun ele alınacağı tartışmasına dönersek; İslam kültürüne bu tasavvuf anlayışının sunduğu barışçı, uzlaşmacı ve hümanist yaklaşım; dünya barışının sorumluluğunu omuzlarında hissetmek durumunda olan güçlü ve başat kültür için “uzlaşmacı bir anlayışla küreselleşen” dünyayı oluşturmada bir örnek teşkil edebilir.

KAYNAKLAR:

- AFİFİ, Ebu'l-Ala. (1996). Tasavvuf, İslam'da Manevi Hayat. İstanbul.
- ARABİ, Muhiddin-i. (1956). Fusüs ül- Hikem. İstanbul.
- BARTHOLD, V.V. (1981). Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Kervan Yay. İstanbul.
- BROCKELMANN, Carl. (1992). İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi, Çev: Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- DOĞRUL, Ömer Rıza. (1948). Tasavvuf, Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul.
- HASLUCK, Von.(1991). Bektaşiliğin Coğrafi Dağılımı. Çeviri ve düzenleme: Turgut Koca-A. Nezihi Erginsoy, İstanbul.
- KARA, Mustafa. (1980).Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler, İstanbul.
- KOCA, Turgut. (1985). Pir Nefes Üstad. Ankara.
- MELİKOFF, Irene. (1993). Uyur İdik Uyardılar. Çev: Turan Alptekin, Cem Yay. İstanbul.
- MEYDAN LAROUSSE, Cilt 11.
- SCHİMMELE, Annemarie. (1982). Tasavvufun Boyutları. İstanbul.
- SUNAR, Cavit. (Tarihsiz). Tasavvuf Tarihi. A.Ü. İlahiyat Fak. Yay. 130.
- SÜMER, Faruk. (1970). “Anadolu'da Moğollar”, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, s:1-147, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- SÜMER, Faruk. (1972). Oğuzlar. A.Ü. Dil ve Tarih –Coğrafya Fak. Yay:170. Ankara.
- TEMREN, Belkıs. (1995). Tasavvuf Düşüncesinde Demokrasi. T.C. Kültür Bak. Yay. Demokrasi Klasikleri/8.